

Dergez-Rippl Dóra

Pécsi Tudományegyetem

ORCID:0000-0001-8694-2311

Kreativitás, digitális identitás és mitológia – metaelméleti kérdések 21. századi kultúránkról

Absztrakt

Digitális életterünk szociokulturális lehetőségei nagyrészt megegyeznek eddigi, pre-digitális lehetőségeinkkel. Miért idegenkedünk mégis ettől a közegtől, miért látjuk veszélyben identitásunkat, kapcsolatainkat és kulturális értékeinket? A kérdést az identitás, kreativitás és mitológia fogalmainak segítségével metaelméleti szempontból vizsgálom, és az evolúciós magyarázatokat („aki kimarad, lemarad”, illetve „az marad életben, aki leginkább fogékony a változásra”) olyan értelmezési lehetőségekkel egészítem ki, mint a szimbólumokon alapuló tudásrendszereink extraszomatikus jellege, identitásunk digitális reprezentációjának kognitív alapja, a mitológia paradox karaktere, vagy a komplex gondolkodáson alapuló kreativitás személyiségfejlesztő (egyéni) és hagyományőrző (szociális) jelentősége.

Kulcsszavak: kreativitás, metaelmélet, digitális identitás, mitológia, szimbólum, hagyomány

Abstract

Creativity, digital identity and mythology – metatheoretical questions on our 21st century culture

Sociocultural possibilities of our digital living-space is mostly equal to our predigital ones. It seems that we still dislike our new living-space. Why do we feel that our identity, relations and cultural tradition is in danger? I examine the question from a metatheoretical point of view with the help of the notions of identity, creativity and mythology. I try to find complementary viewpoints for evolutionary answers (such as „whoever stays out misses out” and „adaptivity is the key to surviving”). I suggest interpretations such as the extrasomatic character of our symbol-based knowledge systems, the cognitive basis of our identity’s digital representation, the paradox character of mythology, or the individual and social relevance of the complex thinking-based creativity.

Keywords: creativity, metatheory, digital identity, mythology, symbol, tradition

A 21. századi kreativitáselméleti kutatások a kreativitás mentális előfeltételeként határozzák meg a komplex gondolkodást. Ez a készségünk életünk minden területére hatással van, ugyanakkor csak részben magyarázható biológiai evolúciós indokokkal. Kulturális szerveződéseink, vallási, művészeti és tudományos értékeink szimbólumok által közvetített összetett, extraszomatikus tudásrendszerek, amelyek jóval túlmutatnak az öfenntartás vagy a fajfenntartás ösztönén. Ugyanakkor a szellemi örökségteremtés és hagyományőrzés kulturális igénye nagy hasonlóságot mutat az utódlás természetes motivációjával.

Az alábbiakban ennek a „kulturális ösztönnek”¹ egy új, az eddigiektől eltérő közegben, a digitális léttérben való megjelenési lehetőségeit vizsgálom. Arra keresem a választ, hogy a 21. század új szociokulturális közegében való eligazodásunk mennyiben támaszkodik eddig bevált készségeinkre és az azokkal kapcsolatos tudományos eredményekre, illetve mennyiben készítet új tudományos szemléletmód kialakítására. Mindezt metaelméleti keretbe helyezve olyan problémákat vizsgálom, mint a digitális léttérben való öndefiníciós korlátainkból eredő identitásfogalom szükségszerű változása, az új technikai kihívásoktól való idegenkedésünk oka és annak evolúciós magyarázata, vagy a digitális darwinizmus elméleti térhódításának kultúrelméleti jelentősége. Abból a feltevésből indulok ki, hogy kulturális hagyományaink szerveződési szabályai és korábbi elméleti eredményeink ebben az új léttérben és ezekkel az új problémákkal együtt is érvényesek, és az ehhez szükséges olyan készségek, mint az alkalmazkodás vagy a kreativitás ugyanúgy rendelkezésünkre állnak, mint a predigitális korban. Éppen ezért a digitális darwinizmus magyarázóereje csak részben alkalmazható, mert az olyan magas fokú kulturális szerveződéseink, mint a matematika vagy a zene, pusztán élettanilag nem magyarázhatók. A kultúra értékörző funkciója konzervatív jellegében gyökerezik, amellyel kiválogatja a megőrzésre érdemes értékeket annak érdekében, hogy szűkös figyelmünknek segítségére legyen a kaosz elkerülésében. Céлом a kultúra e konzervatív karakterének metaelméleti igazolása az identitás, kreativitás és mitológia fogalmainak segítségével.

Digitális eszközkészletünk napjainkra személyes és közösségi életünk nélkülözhetetlen részévé vált. Ez a technikai fordulat a 21. század kultúrelméleti kutatásainak egyik irányelveként is megfogalmazható. Ennek a gyakorlati változásnak az elméleti kutatások számára fontos premisszáját nem hagyhatjuk figyelmen kívül. A változást metaelméleti szempontból is érdemes megvizsgálni. A metaelméleti alap kutatások fő jellemzője a transzdiszciplináris vizsgálat. Ennek oka az, hogy a 21. századi szaktudományos kutatások nagyszámú komplex adathalmazzal dolgoznak, és ez módszertani együttműködésre készíteti őket. A metaelméleti² kutatások ezek eredményeit elemzik úgy, hogy több tudományág részeredményeiből új következtetéseket igyekeznek levonni. Jelen tanulmány témáját, azaz a digitális léttérben való kreatív jelenlét szükségessége melletti érveket kutatva valójában metaszintről vizsgálódom. Felmerülhet a kérdés, hogy miért van szükség e téma metaszintű vizsgálatára. Erre a kérdésre a metakogníció metodológiai válaszával tudok szolgálni. A metakognitív elmélet szerint a „tudásról való tudás” vizsgálati módszere paradoxonhoz vezet olyankor, amikor a megfigyelő és a megfigyelt tárgy egybeesik³. Márpedig a digitális léttér elméleti kutatására éppen ez vonatkozik⁴.

„A Comte-paradoxon lényege, hogy az ember nem lehet egyszerre a megfigyelő, és a megfigyelt tárgy is. Amikor valamilyen problémát oldunk meg, akkor magára a problémára összpontosítunk, nem a megoldási folyamatra. Abban a percben, amint a megoldás folyamatára szeretnénk figyelmünket helyezni, megszűnik létezni a megoldási folyamat maga. Tarski megoldása a paradoxon feloldására abban áll, hogy kétféle igazságszintet különböztet meg: egy *tárgyi szintet* és egy *metaszintet*. A *tárgyi szint* a világ jelenségeire vonatkozik, mindarra, ami minket körbevesz, ez tehát az ember gondolkodásának közvetlen tárgya. A *metaszint* ettől elvontabb...” (Kiss 2015: 26–27).

Mindez különösen aktuális a digitális léttérrel kapcsolatos kultúrelméleti vizsgálódásokban, ahol integrált tudáshalmazzal dolgozunk, így folyamatosan felhasználjuk a pszichológia, filozófia, pedagógia, társadalomelmélet és a kognitív tudomány részeredményeit.

¹ A fogalmat nem terminus technicusként, hanem csupán a fenti gondolatsorra utalva az evolúciós kontextus hangsúlyozás okán használom.

² Metaelméleten azt értem, hogy a világ jelenségeinek – jelen esetben a digitális léttérben való kulturális és kommunikációs eligazodásunk lehetőségeinek – értelmezéséhez minden eddig megszerzett tudásunkat felhasználjuk. Jelen tanulmányban ezért együtt tárgyalom a kreativitáskutatásokat, a kognitív tudomány egyes eredményeit, valamint az evolúcióelmélet néhány gondolatát.

³ A szakirodalom ezt Comte-paradoxonként ismeri. Ehhez és a metakognícióval kapcsolatos további kutatáshoz részletesen lásd: Csíkos 2007.

⁴ Sőt, további értelmezési nehézséget okoz az, hogy a kutatási eszközök is a vizsgálandó fogalomkörbe tartoznak, nevezetesen, hogy a szakirodalmi kutatást és e tanulmány megírását is digitális technikai eszközön végzem.

Egy olyan új szociokulturális jelenség vizsgálatához, mint amilyen a digitális élettér és az abban való sikeres eligazodás, fogalmi és szemléletmódbeli változásra van szüksége minden olyan kultúrtörténeti és társadalomtudományos irányú elemzőnek, aki a gyors változásokra nyitott vizsgálódást arra használja, hogy tudományosan lépést tartson azzal a kulturális jelenséggel, amelynek eredményeképp digitális eszközkészletünket már nem csupán eszközként, hanem élettérként kell meghatároznunk. Eszerint a digitális élettérben való eligazodásunk sikere elsősorban attól függ, hogyan viszonyulunk az új jelenségekhez. Ha problémaként azonosítjuk őket, akkor passzivitásra kárhóztatva kontextuson kívülre helyezzük magunkat nemcsak a mindennapi gyakorlatban, hanem önmeghatározásunkat tekintve is⁵. Öndefiníciós kísérleteink és önértékelési folyamataink⁶ célja ugyanis az, hogy a lényegileg hozzánk tartozó pozitívumokat és hiányosságokat – azokat, amelyek nemcsak ideális énképünkben, de a reális énképben is megjelennek – világosan meghatározzuk. Bármely probléma ebben a folyamatban gátló tényezőként lép fel, amelynek sikeres megoldása sokszor segítheti önismeretünket, de magát a problémát velünk szembenállóként pozicionáljuk. Éppen ezért, ha nem fogadjuk el azt, hogy digitális eszközeink kulturális és szociális értelemben is élettérre „léptek elő”, paradox élethelyzetet teremtünk saját magunk számára, hiszen annak ellenére, hogy tudjuk, nem léphetünk ki ebből az új élettérből, belső késztetéseink mégis azt sugallják majd nekünk, hogy éppen ezt tegyük. Ez további passzivitáshoz vezet, hiszen egyre távolodunk attól, hogy otthon érezzük magunkat ebben az új élettérben. Ez önmagában nem lenne gond, ha kulturális és szociális értelemben is lenne választási lehetőségünk. A probléma jelentőségét sokak számára éppen az adja, hogy nem tehetik meg, hogy távol tartsák maguktól a rendkívül gyorsan⁷ fejlődő technicizálódás egzisztenciális hatásait. Éppen ezért érdemes belátnunk, hogy a digitális élettér korántsem mentes az emberi életre jellemző szabályozó folyamatoktól. Itt elsősorban arra gondolok, hogy digitális életterünkre is érvényes az „aki kimarad, lemarad”-evolúciós szabály, ezért ebben az esetben egyenesen digitális darwinizmusról beszélhetünk⁸. Jelen kontextusban nem kívánok általános evolúció-igazolási programot adni, csupán a darwinizmus adaptációs jellemzőjének biológiai kontextuson túli értelmezési lehetőségét szeretném kiemelni. Kulturális életünk digitális lehetőségeiben való eligazodásunk is eszerint szerveződik: az lesz a leg sikeresebb, aki leginkább fogékony a változásra. Ezzel a gondolattal semmiképp sem szeretném azt a látszatot kelteni, mintha úgy gondolnám, hogy kulturális életünket és annak szerveződési mintázatait a biológiai evolúció szintjére, illetve törvényszerűségeinek való megfelelésre kellene redukálnunk. Épp ellenkezőleg, arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a kulturális közegeinkből eredő szabályszerűségeink és hagyományok alapvetően nem magyarázhatók élet-tani szempontból. Hétköznapi, művészi vagy tudományos kreativitásunk nem csupán a társadalomban való „túlélést” szolgálják, hanem a személyiségfejlődés és a szellemi gyarapodás feltételei is egyben. Ebben az értelemben nemcsak biológiai, hanem kulturális evolúcióról is beszélhetünk.

⁵ Itt arra gondolok, hogy a problémaként meghatározott jelenséget mindig rajtunk kívülállóként észleljük, és a problémát kerülni vagy egyenesen eliminálni igyekszünk. Így azután biztosak lehetünk abban, hogy ez a jelenség nem tartozik hozzánk, nem lehet életünk meghatározó tényezője, és ezt az álláspontunkat nem, vagy csak nagyon nehezen adjuk fel.

⁶ A személyiségfejlődés egyes állomásainak önismereti jelentősége mellett figyelembe vehetjük itt a pszichológiai önértékelési eszköztárat is, amely olyan kategóriákkal segít önmagunk megismerésében, mint az érdeklődés, képesség, értékek, vagy a munkamódszer. Ha a rendelkezésünkre álló digitális eszköztárat nem engedjük szervezőerőként hatni mindennapi életünkben, e kategóriák mindegyikén kívül marad, így önértékelési lehetőségünk teljesen „beszűkül”. Az önértékelési eszközökről és módszerekről részletesebben lásd: Dr. Budavári-Takács Ildikó: A tanácsadási módszerek. Szent István Egyetem, 2011. https://regi.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop412A/2010-0019_A_tanacsadasi_modszerek/index.html. Utolsó letöltés: 2021. 08. 22.

⁷ Rendkívüli gyorsaságon itt azt értem, hogy bár többé-kevésbé mindannyian aktívan élünk az új technikai lehetőségekkel, ezek a változások sokkal gyorsabban zajlanak annál, semhogy a változásokat befogadni, illetve a hatásokat tudatosan felmérni tudjuk.

⁸ A kifejezést a következő forrásból kölcsönöztem: <https://piacesprofit.hu/infokom/digitalis-darwinizmus-aki-lemarad-kimarad/>. A forrás a digitális élettér gazdasági kontextusát vizsgálja, de elméleti kiindulópontja kiválóan megvilágítja az általam tárgyalt szempontokat is, hiszen olyan általános fogalmakkal és szempontokkal dolgozik, mint a digitális gazdaság fogalma, vagy az a gondolat, hogy a gazdasági cégeknek nincs meg a megfelelő alkalmazkodási képességük a gyors technológiai fejlődés követéséhez. Ehhez lásd még: <https://bitport.hu/nyakunkon-a-digitalis-darwinizmus.html>

„A matematikai analízis és a gregorián zene létezése egyaránt azt mutatja, hogy olyan rendezett mintázatokat is képesek vagyunk megtapasztalni, amelyeket a biológiai evolúció nem programozott génjeinkbe. Egy tartomány szabályait megtanulva rögvest túllépünk a biológiai korlátokon, és belépünk a kulturális evolúció világába. Minden egyes tartomány kiterjeszti az egyéniség határait, és megnöveli érzékenységünket és képességünket arra, hogy megtaláljuk helyünket a világban” (Csíkszentmihályi 2008: 47).

Kulturális értékeink társadalmi közegbe ágyazott kreatív folyamatok által szerveződnek. Az olyan kifinomult kreativitás-elméletek és metaelméletek szerint, mint amelyet Csíkszentmihályi is képvisel, az egyes tartományokba⁹ szerveződött szimbólumok közvetítik azokat az információkat, amelyek új kreatív lehetőségeket rejtnek számunkra. Ez a fajta – szimbólumok által közvetített tudás – biológiailag nem kódolt, „extraszomatikus” (Csíkszentmihályi 2008: 47). Ez azt jelenti, hogy mind eredetében, mind céljában túllép az olyan általános élettani szükségleteken, mint a fajfenntartás vagy az önfenntartás ösztöne. Kulturális értékeinket (a vallás, művészetek és tudomány eredményeit, módszereit és értékeit) mégis úgy védjük, mint – adott esetben – saját utódainkat. Emberi életünk végességének tudatában nemcsak biológiai, de kulturális nyomot is szeretnénk hagyni magunk után. Ennek megfelelően Csíkszentmihályi a kreativitást szociokulturális környezetben definiálja. Eszerint az egyén csakis egy társas közegben (tartomány, társadalom, szakértői kör) lehet kreatív. Ebben a definícióban nincs helye az egyéni kreativitás fogalmának. Csíkszentmihályi explicite kijelenti, hogy a kreativitás nem egyéni jelenség. „A kreativitás (...) nem pusztán az emberek fejében jelenik meg, hanem az emberek gondolatainak és szociokulturális környezetének interakciójában. Rendszerszintű s nem egyéni jelenség” (Csíkszentmihályi 2008: 33). Bizonyos kulturális evolúcióelméletek tovább árnyalják a metasztintű vizsgálódásokat azzal, hogy egyetlen evolúciós folyamatot feltételeznek, a további rendszerjelenségeket pedig organizációs folyamatoknak tekintik. Eszerint nem tudunk többet állítani, mint hogy kulturális szerveződéseink a biológiai evolúcióból következő, kollektív fogalmi modelleken (és az ezek mentén szerveződő mitikus kultúrán) alapuló jelenségek (Paksi 2006). A kulturális organizáció tehát egy társas közeg által vezérelt folyamat.

Mitológiai kultúránk korábbi ismereteinket új formába integrálva egy olyan magasabb kulturális „terméket” jelent, amely elsősorban egyéni, kognitív szimbólum-feldolgozásunkon alapul, ugyanakkor a kollektív tudatban¹⁰, illetve mélylélektani kontextusban a kollektív tudattaliban gyökereznek. Carl Gustav Jung analitikus pszichológiája ez utóbbi összefüggésen alapul. Kerényi Károllyal közösen írt könyvében Jung kifejti: egyáltalán nem könnyű megválaszolni azt a kérdést, hogy vajon a mitológia elemei bennünk vannak-e, vagy a külvilágból vesszük őket. Ez az elméleti nehézség a mitológia paradox karakteréből adódik, abból, hogy mindent magyarázni igyekszik, beleértve saját magát is, ugyanakkor természetéből adódóan magyarázó módszerként működik, így azonban csak saját rendszerén kívül tudná magyarázni saját magát. Ez korántsem jelenti a mitológia tudományos vizsgálhatatlanságát, inkább azt, hogy nem szabad figyelmen kívül hagyni a mitológiai hagyomány önreferáló jellegét. Ebből az elméleti nehézségből kiindulva Jung és Kerényi a mitológiának egy komplex megközelítési módját dolgozták ki, amely amellelt, hogy felfedi a mitológia etiológiai szemléletmódját, módszertani igazolással is szolgál kulturális örökségünkhöz való szerves kapcsolódására. Mindehhez a lelki valóságok egyéni megtapasztalásának lélektani gondolatából indulnak ki, amely szerint a mitológiához vezető utat mindenkinek saját magának kell felfedeznie. Tekintettel arra, hogy egész modern kultúránk a mitológiai hagyományban gyökerezik, figyelembe kell vennünk a hozzá kötődő társadalmi gyakorlatot is. Ennek vizsgálata nem lehet ellentétes azzal a kulturális céllal, hogy kulturális lényként ne a természeti világgal ellentétben, hanem azon belül határozzuk meg magunkat. Éppen ezért az egyénileg – lélektani értelemben a személyiségfejlődést szolgálva – felismert mitológiai összefüggéseknek nagy kulturális értéket kell tulajdonítanunk (Jung, Kerényi 1969). Ez a vizsgálati szempont összhangban van a kreativitáskutatás azon irányelvével, amely a kulturális organizációt szociális környezetben definiálja, mindemellett

⁹ Tartományon itt egy szimbolikus tudáshalmazt kell értenünk, például az egyes szaktudományokat, amelyek egy bizonyos tudásanyaggal, fogalomkészlettel és sajátos, csak rájuk jellemző módszertannal dolgoznak.

¹⁰ Itt a mitikus hagyományok, mondák, regék társas életünkre gyakorolt hatására gondolok.

központi szerepet szán a hagyományörzés új keretek közt történő továbbélésének. A digitális élettér vizsgálatában ennek központi jelentősége van, nemcsak azért, mert társas viselkedés-mintáink és egyéni szociális érzékenységünk lassan változik, így a már kialakított szabályok az új társas közegben is érvényesek, hanem azért is, mert kogníciós készségeinkkel is ugyanez a helyzet. Ezt figyelembe véve adaptálódni kell az olyan változásokhoz, mint a digitális eszköztárunk élettérré való alakulása. 21. századi elméink „az emberi kognitív fejlődés minden korábbi elemének igencsak rugalmas kombinációi, kifordítva, összekapcsolva és újrakombinálva. Most mitikusak vagyunk, most teoretikusak, most megintcsak előszedjük a tapasztalat epizodikus gyökereit (...) Időnként pedig belebújunk jó öreg narratív énkünk személyiségébe, úgy téve, mintha semmi sem változott volna” (Merlin 2001: 306).

Kulturális életünknek az egyéni és társas szempontok szerint szerveződő kettős természete azt kívánja, hogy az egyre gyorsuló változási folyamatokra való válaszadásainkban mindkét szempontot figyelembe vegyük. Ez azonban korántsem egyszerű feladat, ezért a lehetséges válaszok „kergetése” mellett érdemes régi kérdéseinket¹¹ is megvizsgálni. E tanulmányban arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a technikai változások rohamos sebessége által keltett mesterséges feszültség nem veheti át az olyan konstruktív természetű feszültségeink feladatát, mint az alkotói várakozás vagy a problémamegoldásra serkentő indulatok. Ez utóbbiak ugyanis nem csupán kísérőjelenségei kulturális értékeinknek, hanem feltételei, amelyek azonban a digitális élettérben már nem önmagukban jelentkeznek, hanem azzal a mesterséges feszültséggel keverve, amelyet többé-kevésbé mindenki elkerülni vagy legalábbis csökkenteni igyekszik. A természetes feszültség teremtő hatását így először ki kell válogatnunk ahhoz, hogy új életterünkben is kreatív alkotómunkát és kulturális értékeket eredményezzenek. Ezt a válogatást segíti a régi kérdésekhez való visszafordulás. Nem azt jelenti, hogy úgy kell tennünk, mintha semmiféle változás nem történt volna, sokkal inkább arról van szó, hogy a változások közepette nem feledkezünk meg arról, amit kulturális szerveződéseink és kognitív struktúránk nem könnyen enged változni: kreativitásunkat.

Érdemes tehát megvizsgálni azt a kérdést, hogy a digitális technológiák (virtuális, digitális eszközök) teljesen új, minden eddigetől különböző élményeket nyújtanak-e. A kognitív tudomány erre nem tud egyértelmű igennel felelni. Ez ugyanis azt jelentené, hogy új kognitív készségek, jelenségek megjelenésével számolhatunk. Az emberi psziché azonban nem változik ilyen gyorsan. Inkább arról van szó, hogy meglévő készségeink más arányban jelennek meg az új kommunikációs felületeken. Anélkül, hogy értékítéleti vitákba bocsátkoznánk, annyit talán kijelenthetünk, hogy ennek szellemi lehetőségei nyilvánvalóak: az új eszközök lehetőséget adnak a komplex gondolkodásra, amely a kreatív megoldások mentális feltétele. Ide sorolhatjuk az új, digitális oktatási eszközöket, amelyek a divergens, diffúz gondolkodást segítik, vagy a művészi alkotások új önkifejezési lehetőségeit. Mindenesetre a kreatív lehetőségek egész tárháza tárul fel előttünk, mert meglévő eszközökkel (elménk és kulturális értékeink) új megoldásokat kell találnunk (elgazodás és értékörzés a digitális térben). Ez kreatív alkalmazkodást kíván tőlünk, új eszközökkel, új formában megőrizni kulturális hagyományainkat. Szociokulturális viselkedésünknek eddig is alapja volt az alkalmazkodás és a kreatív lehetőségek felismerése, a találékonyság. Miért ne lehetnénk ebben a helyzetben is találékonyságok?

Jelentős régi kérdésnek tekinthetjük hagyományörzésünk módszertanát is: hogyan kell szerveznünk kulturális értékeinket ahhoz, hogy átörökötsük a következő generációk számára? Ebben a kérdésben – és feladatban – megmutatkozik kulturális életünk konzervatív jellege. Enélkül bajos lenne magyarázatot találni arra, hogyan válogatjuk ki azokat az értékeket, amelyeket konzerválni szeretnénk. A válasz szellemi határainkban keresendő. A rengeteg értékes alkotás, vallásos, művészi és tudományos eredmény folyamatos és teljes áttekintése az emberi figyelem számára lehetetlen. Saját szellemi korlátaink szabályozzák hagyományépítésünk szelekciós folyamatát, és ez semmit nem veszített jelentőségéből a digitális technológia használatából eredő

¹¹ „Régi kérdéseken” a predigitális kultúrelméleti, lélektani és szociológiai vizsgálati szempontokat, és az ezekből eredő szaktudományos dilemmákat értem. Néhány ilyen kérdést szeretnék felvetni ebben a tanulmányban, természetesen a teljesség igénye nélkül, hiszen ahhoz legalább e három szaktudomány fejlődési állomásainak elméleti konzekvenciáit kellene részletesen ismertetnem. E kérdések felvetésével a konzervatív kultúraörzés módszertani előnyeire szeretnék rávilágítani.

felgyorsult információátadás viszonylag új problémájának korában. Olyannyira, hogy ez a jelenség metaszinten is észlelhető: a szelekció az információk eszközökre is vonatkozik.

„A figyelem szűkös volta miatt kénytelenek vagyunk szelektálni: a létrejövő műalkotásoknak csak egy töredékét ismerjük el, csak néhány könyvet vagyunk képesek elolvasni, és az újabb és újabb technikai eszközök közül is csak néhányat fogunk megvásárolni. Az információáradatot a különféle szakértői körök vannak hivatva megszűrni, amelyek egyben segítenek a figyelmünkre érdemes mémek kiválasztásában is, (...) akiknek többek között ítéletet is kell mondaniuk a tartományban születő eredményekről (...) A verseny velejárója, hogy a kreatív egyénnek meg kell győznie szakértői körét arról, hogy értékes innovációt hozott létre. Ez soha nem egyszerű feladat” (Csíkszentmihályi 2008: 52).

Mi az, ami nem változott, ami továbbra is aktuálissá teszi ezt a „rég” problémát? Erre a meta-kérdésre meggyőző válaszunk van: megőrizni egy kulturális értéket vagy fenntartani egy hagyományt a digitális élettérben ugyanolyan intellektuális motivációként jelentkezik, mint a predigitális korban. Amennyiben a digitális technológia mindennapi életünkben való térhódításából eredő sürgető feszültséget is motivációnak tekintjük, úgy ezt az energiát kreatív lehetőségek megvalósítására is használhatjuk¹². Sőt, nem túlzás azt állítani, hogy erre lelki egészségünk érdekében van szükségünk. Olyan tudományos érvek szólnak emellett, amelyek a kreativitás és normalitás közt szoros kapcsolatot feltételeznek. Bizonyos pszichoanalitikus irányzatok¹³ „mind a személyiségpszichológiai koncepciókat, mind a kreativitással kapcsolatos elképzeléseket igyekeznek a normalitás tartománya irányába orientálni (ego-pszichológia, tárgykapcsolat-elmélet, szelfpszichológia). Ez egybeesik azzal az általános tendenciával, amely szerint a kreativitás az egészséges személyiségműködés egyik jelének tekinthető” (Kóváry 2020: 128). A 21. század kultúrakutatásának legfontosabb metaelméleti felismerése az, hogy a digitális élettér kulturális érdekből – is – szerveződik. Kétségtelen, hogy sokkal könnyebb egy hirtelen változással szemben pozicionálni magunkat, mint meglátni a benne rejlő kreatív lehetőségeket, és maximális együttműködésre törekedni. Ezzel szemben jelen tanulmány metaelméleti kontextusában arra szeretnék rávilágítani, hogy elméleti szempontból ez korántsem olyan evidens, mint amilyen könnyű a gyakorlatban. „A kreatív gondolatok egy feszültséggel teli részben jönnek létre – az ismertbe és elfogadottba kapaszkodva közelítünk egy még rosszul definiált igazság felé, amit épp csak megpillantottunk a túlparton. Ez a feszültség még akkor is jelen van, amikor gondolataink a tudat küszöbe alatt lappanganak” (Csíkszentmihályi 2008: 112).

A kihívásoknak való megfelelésre irányuló természetes késztetésünk kognitív sajátosság: mindig a nehezebbet, a komplex megoldást keressük, mert a kihívások örömet okoznak¹⁴. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk az új helyzetekkel – mint amilyen a digitális élettérben való boldogulás – kapcsolatos „új” problémákat¹⁵ is, legfőképp azt az észlelési sajátosságot, hogy egy új helyzetben vagy élettérben nem látjuk koherens egészként lehetőségeinket, ezért nehezen tudjuk meghozni a szükséges döntéseket. Ennek oka a kommunikációs módszerek alapvető változása. Fizikai életterünk szerepei rögzítve vannak, amelyeknek könnyen megfelelelünk, ám a digitális élettérben, annak interaktív jellegéből adódóan gyorsan változó, új szerepek várnak ránk. Mindez rendkívüli módon megnehezíti identitásértelmezői tevékenységün-

¹² A helyzet valójában nem ilyen egyszerű, hiszen a gyors változás pszichés feldolgozhatatlansága komoly teljesítmény- és identitásproblémákhoz vezethet, nem beszélve a digitális bennszülöttek és a korábbi generációk közti kommunikációs nehézségekről. A felvetéssel csupán azt szeretném hangsúlyozni, hogy a naiv álláspontok, pozitív válaszlehetőséggel együtt jól megvilágíthatnak egy problémát.

¹³ Ide tartozik elsősorban Jung analitikus lélektana.

¹⁴ Elég csak a rejtvényekre, fejtörőkre, logikai feladványokra, vagy az intellektuális élvezetek iránti rajongásunkhoz kapcsolódó örömmérségre gondolnunk.

¹⁵ „Új problémán” itt a digitális kommunikáció és élettér szerveződéséből eredő konfliktusokat értem, amelyekben egyrészt korábban nem észlelt nehézségekkel kell szembenéznünk, másrészt ezek a nehézségek nem jelentenek motivációt számunkra, sem mindennapi életünkben, sem az esetleges kitértett életlehetőségek irányába való elmozdulásban. Röviden: nem érdekünk aktívan részt venni ebben az élettérben, mégis – jobb híján – ezt tesszük.

ket, és miközben alapvetően elbizonytalanít minket a társadalomban betöltött szerepünket illetően, egy új identitás-észlelésre készítet¹⁶. A digitális identitás egy olyan adatkészlet, amelyet az Én digitális élettérbe való kivételére szervez. Bizonyos értelemben saját magunk hozzuk létre, ugyanakkor nem tudunk rá olyan könnyen reflektálni, mint a fizikai élettér társas kapcsolataiban. Ez a változás olyannyira dinamikus és Énünk által meghatározott, hogy egyes kutatók szerint sokkal inkább identitásunk digitális reprezentációjáról beszélhetünk, mint digitális identitásról, hiszen semmilyen értelemben nem állíthatjuk, hogy két identitásunk lenne. Ehelyett fel kell ismernünk identitásunk személyes és társas jellegét is, amelynek ugyanúgy kell működnie az új élettérben, mint ahogy azt a régióban tette. „Identitásunk (...) alapismérve az információs viselkedés, célja pedig az, hogy a realitáshoz képest az online mediatizált realitásban is megtalálja a helyét. A közösségi média az összekapcsolhatóság és a szolgáltatás összjátéka, társadalmi együttműködés vagy kollaboráció, interaktív performance, ahol a magánélet nyilvánossága és a valós identifikáció konfliktusba kerülhet” (Fehér 2014: 141). A legújabb identitáskutatás azt is felismerte, hogy a digitális élettérben való viselkedésünket a legkisebb döntések is befolyásolják. Ezekben a „mikrodöntésekben” (Fehér 2014: 141) komoly szerepet kap a kreativitás. A digitális élettér tehát olyan felismerésekhez vezet, amelyek identitásunk kulturális összetettségét hangsúlyozzák. Ennek egyik metaelméleti következménye az offline-online megkülönböztetés irrelevánssá válása, mert az Én a média részévé válva egy „személyes médiaként” működve folyamatosan újraértelmezi magát. Adaptációs készségünk kulturális viszonylatban is, személyes és társas életünk átszerveződése esetén is működik. Ezek alapján nem kell feltétlenül elfogadnunk azt az állítást, amely szerint a digitális élettér szükségszerűen elmagányosodáshoz vezet. Ez a felismerés, bár nem tisztázza a biológiai evolúció és kulturális szerveződéseink közti viszonyt, alátámasztja azt a pszichológiai szemléletet, amely kognitív kontextusban látja a magyarázat lehetőségét.

„...az ember képes megszervezni és fenntartani nagyon nagy csoportokat is. Könnyen lehet, hogy a nagycsoportok fenntartásához szükséges képességek azonosak azokkal, amelyek a kulturális újításra tesznek képessé (...) Melyik biológiai mechanizmus tenné lehetővé a folyamatos kulturális újítást, vagy tartana fenn nagyobb társas csoportosulásokat? Az ilyen kérdések elkerülhetetlenül oda vezetnek, hogy tűnődni kezdünk az egyedi agy szintjén működő kognitív mechanizmusokról. Ennél fogva a kulturális és biológiai valóság közti híd szükségszerűen kognitív, s egy átfogó evolúciós elképzelésnek a kognitív szintet kell megcéloznia, még akkor is, ha végső célja kulturális változásra való képességünk felderítése” (Merlin 2001: 23).

Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a kultúra-fogalom antik etimológiai fordulatát, azt, hogy a föld megművelése (cultura agri) catói kontextusát Cicerónál a lélek megművelése (cultura animi) kontextusa váltja fel, ráadásul a tevékenységet filozófiaként azonosítva. Eszerint kulturális tevékenységünk lelki szükséglet, amely az évezredek alatt kialakult emberi psziché alapvető struktúrájához tartozik. Mindezt figyelembe véve felmerül a kérdés: miért gondoljuk azt, hogy a globális kulturális tér közege szükségszerűen eliminálja kulturális hagyományainkat és merőben új énképhez vezet? Kommunikációs szabályaink nagy részét, valamint pszichénk törvényszerűségeit az új élettérben is érvényesnek tekintve könnyebben elfogadjuk, hogy ez az új élettér új nézőpontokat kínál, amelyek műveltségátadási folyamatokban betöltött szerepe nem merül ki a konzerválásban, hanem megújító és értelmező lehetőségeket is biztosít számunkra. Ebben segítségünkre vannak az olyan diffúz tudásrendszerek, mint a filozófia, amely élettani funkcióinkon túli fejlődési lehetőségeket kínál. Míg azonban mindannyian elismerjük, hogy az igazság és szépség keresése mindig jó és követendő erőfeszítés, sokan mégsem vállalják ezt az erőfeszítést, és megmaradnak az evolúciós életszinten¹⁷. Ők inkább

¹⁶ Ebben a kontextusban a személyiség, az én, valamint az identitás fogalmait a következő meghatározás szerint értelmezem. Személyiség: A személyiség azon pszichofizikai rendszerek dinamikus szerveződése az egyénen belül, amelyek meghatározzák jellemző viselkedését és gondolkodását. Én: Az én a személy mentális reprezentációja a saját tulajdonságairól, társas szerepeiről, múltbeli tapasztalatairól, jövőbeli céljairól.

Identitás: Az identitás az énonozosság érzése, szerepeken, értékrendszereken keresztül.

¹⁷ Az életszint-kifejezés evolúcióelméleti szempontból jóval bonyolultabb az általam használt kontextusnál. Én csupán azt szeretném hangsúlyozni, hogy a kulturálódás összetett folyamatát nagyon sokan egyszerűen nem találják vonzóknak, hiszen műveltséget szerezni hosszú és fárasztó lelki-szellemi folyamat.

nem művelődnek, nem kulturálódnak, és nem szeretnek kreatívak lenni a szó legáltalánosabb értelmében sem, egyszerűen azért, mert nem lelik benne örömeiket.

„A gond az, hogy könnyebb örömeiket lelni olyan dolgokban, amelyek eleve *könnyebbek*; olyan tevékenységekben, mint a szex és az erőszak, amelyek már programozva vannak a génjeinkbe. Idegrendszerünkben megkülönböztetett szerepe van a vadászatnak, a halászatnak, az evésnek és a szaporodásnak. Ugyancsak könnyű élvezni a pénz felhalmozását, új földrészek felfedezését, új területek meghódítását, illetve nagyszerű paloták, templomok vagy sírok megépítését, mert ezek összhangban vannak fiziológiai felépítésünk által meghatározott ősi túlélési stratégiáinkkal. Jóval nehezebb megtanulni élvezni azokat a dolgokat, amelyeket evolúciónk során csak nemrég fedeztek fel, például matematikusként vagy tudósként szimbolikus rendszert működtetni, költészettel vagy zeneszerzéssel foglalkozni, és ezek révén a világról és magunkról új dolgokat tanulni (...) A kreatív emberek ebből a szempontból példaértékű életet élnek. Rávilágítanak arra, hogy mennyire érdekes és élvezetes a komplex szimbolikus tevékenység” (Csíkszentmihályi 2008: 132–133).

Ahogy kulturális életünk minden területén, minden kreatív tevékenységhez szükséges az elme felkészültsége és a szimbolikus készség, úgy a digitális élettérben való boldogulásunkhoz is aktivitásra és felkészültségre van szükség ahhoz, hogy értelmes élettérré váljon számunkra. A kreatív módon élt élet feltétele, hogy mi formáljuk az eseményeket akkor is, amikor a fejlődés nem kívánt jelenséggé válik életünk részévé. Egy új élettér személyiségváltozáshoz vezet(het), ugyanakkor új figyelmi mintázatok kialakításának tere is, és az ebben való eligazodás sokkal könnyebbé válik, ha szem előtt tartjuk a kreativitáskutatás által meghatározott emberi leleményesség alaptörvényét. „Minél nagyobb a hatalmunk a környezetünk megváltoztatására, annál nagyobb az esélye, hogy a kívánt eredmények mellett nem kívánt eredményeket is produkálunk” (Csíkszentmihályi 2008: 325).

Saját magunknak kell eldöntenünk, hogy a digitális élettér számunkra melyik eredménycsoportba tartozik. Ugyanakkor a fentiekből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a tudomány szerint változni igenis érdemes.

Irodalom

- Csíkos Cs. (2007). *Metakogníció, a tudásra vonatkozó tudás pedagógiája*. Műszaki Kiadó Kft.
- Csíkszentmihályi M. (2008). *Kreativitás – A flow és a felfedezés, avagy a találékonyság pszichológiája*. Akadémiai Kiadó.
- Fehér K. (2014). Milyen stratégiák mentén épül fel a digitális identitás? *Médiakutató* 2. nyár https://www.mediakutato.hu/cikk/2014_02_nyar/11_digitalis_identitas.pdf?#search=Feh%C3%A9r+Katalin. Utolsó letöltés: 2021. 08. 25.
- Jung, C. G., Kerényi K. (1949/1963). *Essays on the Science of Mythology*. Princeton University Press.
- Kiss L. R. (2015). A metakogníció és a metakognitív kutatások gyógypedagógiai jelentősége, különös tekintettel a tanulásban akadályozottak pedagógiája területre. *Gyógypedagógiai Szemle*, 43/1. 26–34.
- Kőváry Z. (2020). *Homo Creativus – Létezés, élettörténet, kreativitás*. L'Harmattan Kiadó.
- Merlin, D. (2001). *Az emberi gondolkodás eredete*. Osiris Tankönyvek.
- Paksi D. (2006). A kulturális evolúció elmélete. *Világosság*, 4. 49–62.